

Les relacions entre la poesia i la plàstica

Glòria Bordons

Poesia i plàstica, o millor dit, visualitat, són conceptes que van aparellats des de fa molts segles. Efectivament, hi ha una tradició poètica "visual", molt antiga, que arrenca dels grecs¹. Aquests eren molt afeccionats a tota mena de jocs poètics: acròstics (mots amagats en els versos), palíndroms (mots que també es poden llegir d'esquerra a dreta), lipogrames (versos on s'amaguen algunes lletres) i cal·ligrames. En aquest darrer cas, el poema s'adaptava a la forma d'un objecte, la qual cosa comportava molta dificultat en la versificació i, fins i tot, en la lectura, ja que el lector de vegades s'havia de desplaçar per poder llegir el text. Els exemples coneguts més antics són del segle III abans de Crist i pertanyen a Dosiadas, Teòcrit i Símius de Rodas, del qual és la cèlebre destrat dedicada al constructor del cavall de Troia.

A Roma també trobem aquests tipus de poemes. Entre els principals exemples podem destacar Nèstor Laranda (s.III) que escriví una *Iliada* lipogramàtica (on cada cant elimina una lletra de l'alfabet); o Ausonius (s.IV) que en els *Idilio Technopaegrion* fa tot un desplegament de virtuosisme, ja que hi trobem textos monosil·làbics, versos encadenats, poemes en eco, etc.

L'època cristiana seguirà amb aquesta tradició, disposant moltes vegades els versos en forma de creu, simbologia que perdurarà fins ben entrat el segle XX. La cort carolíngia serà especialment afeccionada a aquesta mena de jocs. Raban Maur, abat de Fulda i bisbe de Magúncia és un dels principals autors, tot imposant la forma del laberint. D'altra banda, els poetes àrabs i hebreus dels segles X, XI i XII també despleguen gran abundància de jocs poètics visuals i alfabètics: lipogrames, acròstics, enigmes, jeroglífics, rimes internes, homonímies, etc. Tot això influirà poderosament sobre la lírica cortès que, en el trobar clus, inclourà regles per a construir aquest tipus de poemes. La tradició seguirà al llarg dels segles, fins al punt que als segles XV i XVI es faran reedicions dels poemes de Teòcrit i, potser per la seva influència, Rabelais inclourà alguns poemes figuratius al *Pantagruel*.

Durant el Barroc el cal·ligrama, els laberints i altres gèneres poètics figuratius trobaren un fort ressò, segurament pel gust pel joc i l'artifici, propi d'aquest moviment.

¹ Per a completar aquesta mínima història, podeu consultar Antoine Coron, "Avant Apollinaire, vingt siècles de poèmes figurés", *Poesure et peinture*, Musée de Marseille (Centre de la Vielle Charité), 1993.

D'altra banda, es desenvoluparen formes noves com la columna, l'arbre, la tomba, o la piràmide, plenament simbòliques, i el laberint arribà al seu punt més àlgid. Amb l'expulsió dels jesuïtes es perdé aquesta tradició i no fou fins al modernisme, quan es retornà al gust pels jocs tipogràfics, a partir de la idea bàsica de la correspondència entre les arts.

Quan Apollinaire el 1914 publica els seus primers cal·ligrames, era conscient que no inventava res, sinó que s'inseria en una llarga tradició de jocs visuals dins de la poesia, però la seva originalitat rau en el fet que la visualitat no és ja únicament un joc, sinó que, d'alguna manera, les idees expressades en el text desenvolupen un lirisme propi d'una nova poètica, totalment vinculada a una altra idea lligada al concepte d'avantguarda: la modernitat. Dins d'aquesta, se situarien també les propostes futuristes, les quals, amb el propòsit de captar la sensació de dinamisme pròpia del món modern, inventaren les anomenades “paraules en llibertat”. Però el moviment que portà la poesia més cap al terreny de la plàstica fou el dadaisme. El propòsit de trencar tot tipus de límits i la promoció de la més absoluta llibertat portaren a ruptures i transgressions en tots els camps artístics i literaris, fins al punt que és impossible classificar els integrants d'aquest grup (i del surrealisme, la seva continuació) simplement com a escultors, o pintors, o poetes. Collages, poemes fonètics, poemes visuals, objectes, etc. seran alguns exponents d'aquest trencament de fronteres.

Un bon exemple d'aquesta simbiosi de poesia i plàstica són dos pintors catalans de filiació surrealista: Miró i Dalí. El primer incorpora d'una manera natural la paraula poètica als seus quadres, mentre el segon escriu en prosas poètiques les imatges que també reflecteix en els quadres, aplicant la tècnica de l'objectivitat, tant a la pintura com a la descripció literària.

L'empremta de les avantguardes històriques és significativa en la continuació de molts dels moviments literaris que sorgeixen després de la segona guerra mundial. Així el lletrisme, sorgit entre 1946 i 1948, és un moviment que es basa en el valor visual de les paraules i en la consideració de la lletra com a material poètic. Segons Isidore Isou, el lletrisme és l'art que accepta la matèria de les lletres reduïdes simplement a elles mateixes. De la mateixa manera, la poesia concreta, sorgida a partir de 1953 a Alemanya i a Brasil (amb el moviment Noigandres), rebutja la consideració del vers com a unitat rítmicoformal, per considerar les paraules com a signes que poden assumir un nou valor estètic. També l'espacialisme, promogut per Garnier es basa en

l'alliberació del mot dins de la pàgina en blanc. Tots aquests moviments són la base de la poesia visual, plenament desenvolupada arreu del món a partir del anys seixanta.

A casa nostra, Joan Brossa és un bon exponent d'aquest tipus de poesia. El seu camí cap a la poesia visual és un itinerari coherent de recerca de l'essència del mot. A partir de 1950, els seus poemes són cada vegada més curts i prosaics, en un intent de retratar la realitat d'una manera despullada (com havia fet Marcel Duchamp en els seus *ready made*). El desenvolupament d'aquest sintetisme, junt amb la consideració del poema com un petit escenari on es desenvolupa una acció, fa que el blanc tingui tanta importància com les paraules. Com en Mallarmé, és el trencament del silenci representat pel blanc de la pàgina el que dóna més força al missatge. Tot això el porta a una experiència única, que desenvoluparà a partir de 1959: les *Suites de poesia visual*, poemes desplegable en l'espai i el temps, que juguen amb les lletres i altres materials ben simples i fràgils. D'altra banda, aquesta constant recerca essencial el porta, d'una manera lògica, a la materialització de les coses, és a dir, a l'ús d'objectes. Dins dels seus inicis surrealistes ja hi havia incidit amb un parell de peces. Serà, però, a partir de 1967, quan Brossa es dedicarà ja de ple al món dels objectes, com una trajectòria paral·lela i complementària de la poesia visual.

L'empremta de Brossa i altres autors, com Guillem Viladot², que també han portat la poesia al terreny de la visualitat, han creat una bona escola de poetes visuals catalans, entre els quals Xavier Canals o Josep M.Calleja.

És evident que tota aquesta història ha de fer-nos veure la poesia des d'una altra òptica. Des dels seus inicis la poesia no només ha estat ritme, sinó també visualitat, ja que un vers representa una determinada disposició visual en l'espai de la pàgina. D'altra banda, el component lúdic de la poesia ha comportat múltiples formes de joc amb la visualitat de les paraules. Però és al segle XX, quan la visualitat penetra amb força dins de la poesia, per constituir-se en una forma de reflexió sobre l'essència dels mots i del llenguatge. Com ha dit Joan Brossa, la poesia és "*la recerca d'un nou terreny entre allò visual i allò semàntic*"³.

Malgrat la història, hi ha qui encara pregunta si aquest tipus de poesia és pròpiament poesia, i no plàstica. La poesia visual no té com a finalitat la forma sinó un contingut que parteix del mot i dels conceptes. Pot usar la lletra, però també il·lustracions, cartes, etc.

² És de destacar que l'exposició que aquests dos poetes, juntament amb Iglésias del Marquet, feren a la Petite Gallerie de Lleida el 1971 fou una de les primeres sobre poesia visual que es realitzà a Europa.

³ "La poesia en present", discurs dels Jocs Florals de Barcelona de 1985, reproduït a *Anafil*, Ed.62, 1987, p.200.

Normalment, no es tracta de « dibuixar », sinó d'usar signes visuals que ens permetin expressar coses, coses que ens fan pensar, ens diverteixen o ens emocionen. Talment com tota la literatura o l'art. D'altra banda, la “poesia” és un concepte molt més ampli, que no únicament s'expressa amb la paraula. Com deia Brossa, és un mitjà de coneixement i una eina de transformació de la realitat. Així doncs, la forma triada ha de ser l'adequada al missatge que es vol donar i no un compartiment tancat i convencional.

Gener, 2003